

MŰHELY

PÓDÖR DÓRA

Egy ír–magyar/magyar–ír tanulószótár létrehozásának kihívásai

Kivonat:

Jelenleg még egyáltalán nem létezik ír–magyar/magyar–ír szótár, ám az előkészítő munkálatok már megkezdődtek egy A2-es szintű, kétirányú tanulószótár összeállítására. A tanulmány ismerteti a készülő tanulószótárral kapcsolatban felmerült három fontos kihívást, a problémakezelés módszereit, valamint az ezek nyomán született megoldásokat is. A kihívások a következők: A lemmalista összeállítása és a címszavak Közös Európai Referenciakeret szerinti szintezése; színlexéma-ekvivalenciák; reáliák (kulturáspecifikus lexémák). A fenti három problémátípust a tanulmány egy-egy példán keresztül mutatja be: a magyar *boka*, *zöld*, és Észak-Írország lexémák, valamint azok ír ekvivalenseinek segítségével. A bemutatott módszerek és megoldások remélhetőleg elő fogják segíteni egy jó minőségű ír–magyar/magyar–ír tanulószótár létrejöttét.

Kulcsszavak: ír–magyar tanulószótár, magyar–ír tanulószótár, KER-szintezés, színlexémák, reáliák

Bevezető

Az ír nyelv az indoeurópai nyelvcsalád kelta ágához tartozik, és az Ír Köztársaság első számú hivatalos nyelve (az angol a második), továbbá egyike az Európai Unió 24 hivatalos nyelvének. Státusza ellenére az UNESCO 2010-ben kiadott atlasza szerint ez a nyelv a „határozottan veszélyeztetett” kategóriába tartozik (Moseley, 2010), mivel csak néhány tízezer anyanyelvi beszélővel rendelkezik, akik három fő és több alnyelvjárást beszélnek, amelyek egymástól földrajzilag szeparáltak. Létezik ugyanakkor egy mesterségesen kialakított sztenderd nyelvváltozat is. A legtöbb anyanyelvi beszélő az úgynevezett Gaeltacht területeken él, amelyek az ír kormány által hivatalosan elismert ír nyelvű területek, ahol az ott élők különféle támogatásokban részesülnek, amennyiben az ír nyelvet használják a családban és a közösségekben. A népszámlálások során nem kérdezik rá arra, hogy ki az ír anyanyelvű; ehelyett a nyelvhasználat gyakoriságára vonatkozó kérdésekre lehet válaszolni. A 2022-es népszámlálási adatok szerint pl. 71 968-an állították, hogy napi rendszerességgel használják az ír nyelvet az oktatási rendszeren kívül (írül kötelező tanulni az iskolában); ám csak 20 261 Gaeltacht-lakó nyilatkozott hasonlóan. Az egész országban körülbelül 195 ezren állították azt, hogy nagyon jól tudnak írül. (‘Census of Population 2022’, 2023, ‘Laghdú eile ...’, 2023).

E számokat látván arra a következtetésre juthatunk, hogy írül tanulni nem túl hasznos. Ugyanakkor a globalizált világunkban igen népszerű ír kultúra (elsősorban a népzene), valamint a nagy létszámú ír és ír származású diaszpóra, illetve európai szemmel nézve az ír nyelv némileg „egzotikus” jellege miatt a nyelv iránti érdeklődés jóval nagyobb, mint ahogyan azt egy képzeletbeli hasznossági skálán való elhelyezkedése indokolná. A tanulmány szerzője például hosszú évek óta tanít ír nyelvet a Károli Gáspár Református Egyetemen és egy budapesti nyelviskolában. Az érdeklődőket általában az ír kultúra, valamint az ír nyelv mint egzotikum vonzza, de a jelenlegi tanítványok között van olyan, aki a PhD-disszertációját kortárs ír költészetből írja, és az egyik általa vizsgált költő ír nyelven ír; illetve egy tanítónő, akinek ír férje van, és biztos állása csak akkor lesz Írországbán, ha megfelelő szinten beszéli az ír nyelvet. (Az ír nyelv magyarországi oktatásáról l. még Pödör (2007) cikkét.)

A hosszú évek tanítási tapasztalata világosan megmutatta, hogy szükség lenne egy ír–magyar/magyar–ír tanulószótárra, mivel a magyar anyanyelvű írül tanulók nem mind tudnak olyan szinten angolul, hogy egy ír–angol/angol–ír szótárt használni tudjanak; illetve sok esetben még az angol nyelvtudás sem segít túl sokat, hiszen – bármilyen meglepően is hangzik – nem létezik kifejezetten tanulószótár az írül megtanulni kívánók számára. Továbbá, természetesen egy idegen nyelvet könnyebben lehet tanulni, ha nem egy másik idegen nyelvet kell használni közvetítő nyelvként. A Károli Gáspár Református Egyetem által támogatott kutatási projekt (projekt-szám:20751B800) célja egy A2-es szintű ír–magyar/magyar–ír tanulószótár megírása 2024. augusztus 31-ig, és annak közzététele kereshető pdf-formátumban. (A későbbi terv az A2-es szintű szótár továbbfejlesztése B2-es szintre, online formában.)

E tanulmány ezen munka főbb kihívásai közül hármat ismertet, mindegyiket egy-egy példával illusztrálva. Ezek a következők: a lemmalista összeállítás és a címszavak KER szerinti beszintezése; színlexéma-ekvivalenciák; reáliák (kulturáspecifikus lexémák). Bemutatásra kerülnek a problémakezelés módszerei, valamint az ezek nyomán született megoldások is.

Felhasznált szótárak és korpuszok

A szótárírók egy új szótár létrehozásánál megpróbálják a lehető legtöbb már létező szótárt felhasználni. Egy ír–magyar/magyar–ír tanulószótárhoz a legkézenfekvőbb forrás egy angol–ír/ír–angol tanulószótár lenne. Azonban az angolul úgynevezett ‘learner’s dictionary’ (magyarul: tanuló szótár vagy tanulószótár; a magyar megnevezés problémájával kapcsolatban l. Magay 2006) nem létezik az ír nyelv viszonylatában; helyette vannak viszont ‘school dictionaries’, azaz suliszótárak, diákszótárak. Mi a különbség egy tanulószótár és egy diákszótár között? Hartmann és James szerint a ‘school dictionary’ egyik fő ismérve, hogy egy ún. „értelmező szókincset” (‘defining vocabulary’) használ (Hartmann & James, 1998) (A magyar terminus Magay Tamás előbb hivatkozott tanulmányából származik: Magay, 2006, p. 67). Ezek alapján a ‘school dictionary’ a szerzők értelmezése szerint egy egynyelvű szótár, így egy kétnyelvű ír–angol/angol–ír diákszótár (mint pl. a *Collins Irish School Dictionary* [*Collins ír iskolai szótár*], Beattie, 2016) nem illik bele ebbe a kategóriába. Magay a tanuló szótárt a suliszótár továbbfejlesztett változatának tekinti (2006). A Grimm Kiadó tanulószótáraiban a kiadói előszóban felvázolják a tanulószótár ismérveit: a célcsoport érettségire vagy nyelvvizsgára készül, ami tükröződik a szókincsben, a szó-

cikkek szerkezete kevésbé összetett, mint a kézisztótaraknál, valamint további hasznos információk találhatóak az információs ablakokban, amelyek jórészt vagy nyelvtani, vagy pedig országismereti információkat tartalmaznak; továbbá tematikus rajzok is segítik a tanulást (Mozsárné Magay & P. Márkus, 2006).

Az egyik forrásként felhasznált nyomtatott szótár, a *Collins Irish School Dictionary*, csak részben felel meg a fent említett kritériumoknak. A szótár címe és a bevezető szerint elsősorban iskolai használatra készült, és a szócikkek szerkezete valóban nagyon egyszerű. Ugyanakkor nyelvtani információk szempontjából e mű alig nyújt többet, mint a „hagyományos” angol–ír/ír–angol szótárak, ami azt jelenti, hogy a szótár végén megtalálhatóak a szokásos nyelvtani összefoglalók, a címszavaknál pedig jelölve van a főnév neme és ragozási csoportja, valamint a melléknév ragozási csoportja is. Ami nyelvtani szempontból plusz, az az, hogy a szótár az igéket különböző ragozási csoportokba osztja, és ezeket számokkal jelöli a címszavaknál. A nyelvtanuló a nyelvtani összefoglalóban meg tudja nézni a különböző ragozási mintákat egy-egy igén bemutatva. Ugyanakkor nem találunk a szótárban információt a kiejtésről, a stílusrétegről, vagy a szakterületi/fogalomkörü besorolásról, és nincsenek információs ablakok, sem illusztrációk. (Megjegyzendő, hogy az ír szótárak általában nem adnak információt a kiejtésről. Ez annak tulajdonítható, hogy az anyanyelvi beszélők mind valamilyen nyelvjárást beszélnek. Kivétel ez alól a később említésre kerülő *Foclóir Póca – Irish Dictionary* (angol–ír, ír–angol zsebszótár) és a *New English-Irish Dictionary (Új angol–ír szótár, NEID)*; az előbbiben az IPA-átírás rögzít egy, a szótár készítői által „megalkotott” mesterséges sztenderd kiejtést (Ó Liathain et al., 1986, pp. xi-xii), míg az utóbbiban hangfájlok illusztrálják a kiejtést mindhárom fő nyelvjárásban.)

A Collins szótárban nem találunk semmiféle információt arra vonatkozóan, hogy hány címszót vagy szócikket tartalmaz, bár zsebszótár méretűnek tűnik, és gyakran csak egy ekvivalenst ad meg példamondat nélkül. A szótárírás módszertanáról csupán annyi információt kapunk, hogy a szótár összeállításával kapcsolatos kutatásokban tanárok és diákok is részt vettek (Beattie, 2016). Pozitívumként ugyanakkor megemlíteném, hogy ki vannak emelve azok a kulcsszavak, amelyek a Collins szótár szerzői szerint az ír diákoknak a vizsgáikhoz szükségesek – ugyan a módszertanról itt sem kapunk felvilágosítást, sőt, a kulcsszavak számáról sem (Beattie, 2016). A fent leírtak alapján kijelenthetjük, hogy ez az iskolai szótár jóval szűkebb körű információkkal szolgál egy nyelvtanulónak, mint egy tanulószótár.

Szintén fontos forrás a *New English-Irish Dictionary (Új angol–ír szótár, NEID)* (online). Ez a legteljesebb jelenleg létező angol–ír szótár, amely 2013 óta érhető el ingyen az interneten. Az utolsó részletes poszt a szótár által tartalmazott információkról 2017 januárjából származik: eszerint akkor 48 000 szócikket, 140 000 jelentést, és 21 000 hangfájlt tartalmazott (7000 hangfájl mind a három legjelentősebb nyelvjárásból). 2017 novemberében 12 000 szócikket átdolgoztak; majd 2023 júliusában több, mint 20 000 új hangfájl vált elérhetővé (szintén 7000 mind a három legjelentősebb nyelvjárásból), és néhány száz újabb szócikkel és jelentéssel bővült a szótár (‘About’ és ‘Home’, NEID). A szótár anyagának egy része 2020 őszén nyomtatott formában is megjelent *Concise English-Irish Dictionary* címmel (Ó Mianáin, 2020). Ez a szótár 31 000 szócikket és több, mint 85 000 jelentést tartalmaz, és szintén 48 000 szócikket említ az

online „anyaszótárra” vonatkozóan (‘Introduction’ és könyvborító). Korpuszként is lehet használni, hiszen ha egy-egy szóra vagy szókapcsolatra rákeresünk, akkor megkapjuk a szótár anyagában való összes előfordulását. (A szótárról egy igen részletes recenzió is megjelent: I. Pődör, 2021.)

Ír–angol viszonylatban a legfontosabb szótár az 1977-ben megjelent Ó Dónaill-féle ír–angol szótár (*Foclóir Gaeilge-Béarla, FGB*), ami méretét tekintve középszótár (bár nem tartalmaz információt sem a szócikkek, sem pedig a jelentések számáról). Ez a szótár digitalizált formában szintén ingyenesen elérhető az interneten. A jelenleg folyó legjelentősebb ír lexikográfiai projekt ennek a több, mint 45 évvel ezelőtt megjelent szótárnak a teljes körű átdolgozása (‘Lexicography and Terminology’, *Foras na Gaeilge*).

Az 1986-ban kiadott *Foclóir Póca – Irish Dictionary* (angol–ír, ír–angol zsebszótár; Ó Liathain et al.) szintén hasznos forrás. Ez a szótár csak nyomtatott formában létezik, és több, mint 30 000 szót és példát tartalmaz.

A tanulószótárhoz mint típushoz a Grimm Kiadó *Angol-magyar, magyar-angol tanulószótára* szolgál mintául; l. erről egy rövid leírást fenn (Mozsárné Magay & P. Márkus, 2006).

Végül röviden szólok az általam használt korpuszról is – hogy erre miért van szükség, azt a tanulmány következő részében fejtem ki. Ez a korpusz az interneten szabadon hozzáférhető *Corpus of Contemporary Irish* (<https://www.gaois.ie/en/corpora/monolingual/>), ami kb. 36,1 millió szövegszót tartalmaz 21. századi szövegekből: hírportálok, magazinok, tudományos folyóiratok, szacikkek, irodalmi szövegek stb. gyűjteményéből áll. Létezik a *Corpus of Irish for Lexicography* (<https://www.gaois.ie/en/corpora/lexicography/login>) is, ami szerzői jogi okokból kifolyólag nem hozzáférhető a nagyközönség számára, és sajnos ehhez nem kaptam hozzáférést.

Érdeemes még megjegyezni, hogy az ír–angol nyelvpárú szótárakon kívül léteznek az írrel párosítva más nyelvpárú szótárak is, pl. a *Wörterbuch Irisch-Deutsch* (Schleicher – Caldas, 2001), a *Dico de poche français-irlandais et irlandais-français* (Cheveau, 2009), vagy a *Diccionario Irlandés-Español - Foclóir Gaeilge-Spáinnise: An Irish-Spanish Dictionary* (Barnwell – Rodríguez Alonso, 2022).

A lemmalista összeállítása és a címszavak KER szerinti szintézése

Az ír nyelvet adató szótárakban nem találunk semmiféle információt arra vonatkozóan, hogy az adott címszó milyen besorolású a Közös Európai Referenciakeret (KER) szerint (A1, A2, B1, B2, C1, C2). A szótárak az adott lemma gyakoriságát sem jelzik. A korábban említett Collins szótár ugyan kiemel bizonyos kulcsszavakat, ám az, hogy ezt pontosan minek alapján teszi, nem egyértelmű. A *zöld* lexémának pl. két ekvivalense van az írben (l. erről később), viszont a szótár csak az egyiket emeli ki. A Párizs városnév ekvivalense ki van emelve, viszont a New York városnévé nem. De nincsenek például kiemelve az olyan gyakori szavak ekvivalensei sem, mint az *egyedül* vagy a *zokni*.

Az angolul tanulók tisztában vannak azzal, hogy bizonyos egynyelvű angol tanulószótárak a KER szerinti információt adják meg a címszavakkal kapcsolatban, mások pedig a gyakoriságot egy bizonyos skálán, és ez igen nagy segítséget jelent a

nyelvtanulók számára. (Természetesen e szótárak ezen tulajdonsága szorosan összefügg azzal, hogy az angol nyelv vonatkozásában számos kiválóan használható korpusz létezik, amelyek a modern egynyelvű angol tanulószótárak alapjául szolgálnak.) Például az *Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD)* (<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>) és a *Cambridge Dictionary* (<https://dictionary.cambridge.org/>) online haladó nyelvtanulóknak szánt tanulószótárjai a KER-féle szintezést használják (és általában külön jelölik a szintet az egyes jelentéseknél, bár egyik szótár sem adja meg minden címszó szintjét), míg a *Collins English Dictionary* (<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>) egy ötfokozatú skálán jelzi az adott szó gyakoriságát, továbbá sokszor megadja egy címszó különböző jelentéseinek a KER-szintet is. Ez a szótár ezen kívül olyan szintet is megad, amit a másik kettő nem: pl. a B1+-t. A *Longman Dictionary of Contemporary English Online* (<https://www.ldoceonline.com/>) egy háromfokozatú skálát használ, és sok esetben külön információt ad a lemma írott és beszélt nyelvben történő előfordulásáról. Az angol egynyelvű tanulószótárak ezen gyakorlatra mindenképpen követendő példa, még akkor is, ha egy-egy szó besorolása nem azonos a különböző szótárakban – pl. az *ankle* ‘boka’ szó A2-es az Oxford szerint, míg B1-es a Cambridge és a Collins szerint (‘ankle’, *OALD*, ‘ankle’, *Cambridge Dictionary*, és ‘ankle’, *Collins English Dictionary*).

A készülő ír–magyar/magyar–ír tanulószótár kísérletet tesz a címszavak KER szerinti szintezésére, mivel ez nagy segítséget jelentene az írül tanulók számára. E-mailben megkérdeztem a *Corpus of Irish for Lexicography*-n, mind pedig a *NEID*-en dolgozó lexikográfusoktól, hogy létezik-e az ír nyelvnek a KER szerint szintezett szókincse. Azt válaszolták, hogy legjobb tudomásuk szerint nem, ugyanakkor a Maynoothi Egyetem KER-rendszer szerint működő nyelvizsgaközpontjához irányítottak (*Teastas Eorpach na Gaeilge* – TEG – Európai ír nyelvizsga). Sajnos, tőlük nem érkezett válasz, ám a honlapjukon a következőt olvashatjuk: „A TEG különböző szintjei általánosságban a Közös Európai Nyelvi Referenciakereten alapulnak (Európa Tanács, 2001). A KER-ben leírt deskriptorokat használtuk a tanterveink kifejlesztéséhez és a részletes leírásainkhoz, bár ez idáig még nem történt meg a keretrendszernek való formális megfeleltetésük.”¹ (‘TEG Levels’). Ebből arra következtetek, hogy ez a nyelvizsgaközpont sem rendelkezik a KER szerint szintezett ír szólistákkal. A Galway-i egyetem keretein belül működő Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge (kb. ‘Az ír nyelvű felsőoktatás akadémiaja’) külföldieknek szóló nyelvtanfolyamain kéziratos formában ugyan használnak A1, A2 stb. szintű, saját maguk által fejlesztett nyelvkönyveket, ugyanakkor KER-kompatibilis szólistákkal ők sem rendelkeznek. (Az ír nyelv oktatásához használt egyes anyagok KER-kompatibilitásának jellegéről l. Ó Meachair, 2020, pp. 46-50.)

Az ír–magyar szótárban a lemmalista összeállítás és az ír címszavak KER szerinti kategorizálása a következő szempontok szerint történt, illetve történik:

¹ „The various levels in TEG are broadly based on the *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Assessment* (Council of Europe, 2001). The various descriptors outlined in the CEFR framework were used as a basis during the development of our syllabuses and our specifications, although no formal alignment procedures with the framework have been undertaken to date.” (‘TEG Levels’). E tanulmányban az összes magyar fordítás a szerzőé.

1. A *Collins Irish School Dictionary* kulcsszavai, a KER-szintezést alkalmazó angol egy nyelvű tanulószótárak, valamint a *MagyarOK 1.* (A1-A2) tankönyvhöz tartozó korpusz alapú szótár (Szita & Pelcz, é. n.) fontos kiindulópontot jelentenek, hiszen ezek alapján össze lehet állítani egy listát azokról a tárgyakról, személyekről, cselekvésekről, fogalmakról stb., amelyek az A1-es és A2-es szinten nagy valószínűséggel szükségesek.

2. Amennyiben egy A1-es vagy A2-es szintű tárgyat, élőlényt, cselekvést, fogalmat stb. több, mint egy ír lexéma jelöl, akkor a következőket kell figyelembe venni:

- a) az ír ekvivalens(ek) a *Collins Irish School Dictionary*-ban
- b) az ír ekvivalensek sorrendje a *Collins Irish School Dictionary*-ban
- c) az ír ekvivalens(ek) a *NEID*-ben;
- d) az ír ekvivalens(ek) sorrendje a *NEID*-ben;
- e) az ír ekvivalensek előfordulásának gyakorisága a *NEID*-ben: i) a szócikken belül; ii) az egész szótárban;
- f) az ír ekvivalensek előfordulásának gyakorisága a *Corpus of Contemporary Irish*-ban;
- g) az ír ekvivalensek előfordulásának gyakorisága egyes ír nyelvkönyvekben.

A *boka* (angolul: *ankle*) szón keresztül mutatom be a KER-szintezés problémáját. Ahogy ezt korábban már említettem, az Oxford szótár A2-esnek sorolja be ezt a szót, míg a Cambridge és a Collins szótárak B1-esnek. A *Collins Dictionary* az ötfokozatú skálán a harmadik gyakorisági fokon helyezi el, míg a Longman szótár a háromfokozatú skálán a második helyen ('ankle', *OALD, Cambridge Dictionary, Collins English Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English*). A *MagyarOK* tankönyvcsaládban a *boka* nem szerepel sem az A1+-os, sem pedig az A2+-os könyvben (a B1+-os és a B2+-os könyveknek még nincsen elektronikusan kereshető szójegyzéke) (Szita & Pelcz, é. n.; <http://magyar-ok.hu/hu/home.html>). Az Írországon kívüli nyelvtanulók által használt egyik legnépszerűbb nyelvkönyvben, a *Complete Irish – Teach Yourself*-ben nem szerepel a *boka* szó ír megfelelője (Ó Sé, 2010). (A books.google.hu-n található könyvismertető szerint ez a nyelvkönyv B2-es szintű, ám meglátásom szerint bár a könyv nyelvtana valóban B2-es, addig a szókincse körülbelül B1-es szintű lehet; például igen kevés testrész szerepel benne. *Complete Irish - könyvismertető*.)

A fentiekből az következtethető ki, hogy a *boka* inkább B1-es, mint A2-es szintű, tehát ennek a címszónak majd a továbbfejlesztett ír szótárban kell helyet kapnia.

Miután sikerült meghatározni, hogy egy A1-es, A2-es, B1-es szinten stb. milyen tárgyak, élőlények, cselekvések, fogalmak stb. megnevezésére van a nyelvtanulónak szüksége, a következő lépésben azt kell eldönteni, hogy amennyiben valamelyiket több lexemával is lehet jelölni írül, akkor melyiket milyen szintre lehet besorolni. Vegyük itt is a *bokát* példának. A Collins szótárban az *ankle*-nek egy ekvivalense van, a *rúitín*, ('ankle', *Collins*), a *NEID*-ben viszont kettő: a *rúitín* és a *murnán* ('ankle', *NEID*). A fent felsorolt kritériumokat alkalmazva a következő eredményt kapjuk (1. táblázat):

1. táblázat*A rúitín és a murnán lexémák előfordulásai különböző forrásokban*

	rúitín	murnán
a) Az ír ekvivalens(ek) a <i>Collins Irish School Dictionary</i> -ban:	VAN	NINCSEN
b) Az ír ekvivalensek sorrendje a <i>Collins Irish School Dictionary</i> -ban: csak egy ekvivalenst ad meg	Csak a rúitínt adja meg.	-
c) Az ír ekvivalens(ek) a <i>NEID</i> -ben	VAN	VAN
d) Az ír ekvivalensek sorrendje a <i>NEID</i> -ben	1.	2.
e) Az ír ekvivalensek előfordulásának gyakorisága a <i>NEID</i> -ben: i) a szócikken belül	3x	1x
e) Az ír ekvivalensek előfordulásának gyakorisága a <i>NEID</i> -ben: ii) az egész szótárban	46x	8x
f) Az ír ekvivalensek előfordulásának gyakorisága a <i>Corpus of Contemporary Irish</i> -ban	136x	20x
g) Az ír ekvivalensek előfordulásának gyakorisága egyes ír nyelvkönyvekben (<i>Complete Irish – Teach Yourself</i>)	NINCSEN	NINCSEN

A fentiekből a szótáríró azt a következtetést fogja levonni, hogy egy B1-es szintű szókincset tartalmazó szótárban a *rúitín* ekvivalenst érdemes feltüntetni.

Felmerülhet a kérdés, hogy nem az lenne-e a lemmalista kiválasztásánál a leg-egyszerűbb, ha a *Collins Irish School Dictionary* tipográfiaailag kiemelt címszavait (kulcsszavak) használnánk az ír–magyar/magyar–ír szótár lemmalistájához, és így nem lenne szükség a fent leírt vizsgálatokra? E szótár kiemelt címszavai valóban hasznos kiindulópontot jelentenek, ám itt is találunk pontatlanságokat és következtelenségeket (ezek közül néhányat korábban már felsoroltam), továbbá nem kapunk arról felvilágosítást, hogy a kiemelt szavak milyen szintű vizsgáláshoz szükségesek, illetve, hogy milyen módszerrel válogatták ki ezeket a szavakat a szótárírók. Egy újabb példa a pontatlanságra / következtelenségre: az angol–ír szótár részben a *child* ('gyermek') címszónak csak egy ekvivalensét találjuk: *páiste*. Ugyanakkor az ír–angol szótár részben a *leanbh* is kiemelt címszó, amelynek a jelentése szintén *child* ('gyermek'). A *Complete Irish – Teach Yourself* már a harmadik leckében bevezeti mindkét szót.

A több ekvivalens közti választás szükségessége nem ritka az ír nyelvben. Ezen jelenség viszonylag gyakori előfordulásának oka az a már korábban említett tény, hogy az ír nyelvnek három fő nyelvjárása van, így egyes nyelvészek szerint az ír egy többközpontú (azaz pluricentrikus) nyelv (Muhr, 2016). (Egy igen ismert példa a nyelvjárásbeli különbségekre a 'Hogy vagy?' kérdés, amely a déli nyelvjárásban (Munster) *Conas (a)tá tú?*, a nyugatiban (Connaught) *Cén chaoi a bhfuil tú?*, az északiban (Ulster) pedig *Cad é mar atá tú?*) A fent említett szótárak és a korpusz sajnos nem adnak információt arra nézve, hogy az ekvivalensek közül melyik jellemző (jobban) egy-egy nyelvjárásra.

Színlexéma-ekvivalenciák

A színspektrum felosztása és ennek nyelvi megjelenítése nyelvenként különböző lehet. Ezekre a különbségekre érdekes példákat találhatunk több műben is (pl. Crystal, 2003 vagy Gecső & Szabó, 2020). Természetesen mind ír–angol/angol–ír, mind pedig ír–magyar/magyar–ír viszonylatban a színlexémák több ekvivalencia-problémát is felvetnek. Az alábbiakban ez a tanulmány a *zöld* lexéma ír ekvivalenseivel kapcsolatos kihívásokat kívánja bemutatni.

A magyar *zöld* és az angol *green* lexémának két ekvivalense van az ír nyelvben: a *glas* és az *uaine*. A Collins-féle iskolai szótárban csak egy ekvivalenst találunk: a *glast*. A *NEID green* szócikkében a melléknévi használat első jelentésénél megtaláljuk mind a két ír szót, akárcsak a *Foclóir Póca*ban (‘green’, *NEID* és ‘green’, *FP*). Az utóbbiban nincsen információ a két lexéma különbségével kapcsolatban, és a *NEID*-ben is csak a példából lehet következtetni a kettő közti különbségre. A *NEID*-szócikk első jelentésénél felsorolt hét példában hatszor szerepel a *glas*, egyszer pedig az *uaine* (az *uaine* egyébként a hét melléknévi jelentés közül csak az elsónél van megadva). Az *uaine* a ‘zöld ruha’ szintagmában jelenik meg, míg a *glast* a következő példák – beleértve a szóösszetételeket is – tartalmazzák (magyar fordításban): ‘az zöld’, ‘zölddé váltak’, ‘zöld szeme van’, ‘élénkzöld’, ‘sötétzöld’, ‘halványzöld’. Véleményem szerint ennyi információ nem elegendő arra, hogy a szótárhasználó a megfelelő következtetéseket le tudja vonni a két lexéma használatára vonatkozóan. Valamivel többet segít a második jelentés, amely a szerkesztők szerint a ‘fü, fa, stb.’ színére vonatkozik, és ahol csak a *glas* van megadva. (A ‘stb.’ jelentését a szótárhasználónak kell megfejtenie.) (‘green’, *NEID*)

Az Ó Dónaill-féle ír–angol szótár minimális információt ad az *uaine* szócikknél: ‘(élénk)zöld, zöldellő’². A *glas* szócikk már jóval hosszabb, ám itt a helyzet tovább bonyolódik: az első angol ekvivalens itt a *green* ‘zöld’, a második a *grey* ‘szürke’, a harmadik pedig a *blue* ‘kék’. Igaz, ez utóbbinál a szótár jelzi, hogy ez csak irodalmi használatban létezik, és példát sem ad meg hozzá.

A modern jelentések megértéséhez érdemes visszamenni a korábbi nyelvállapothoz. Az *Electronic Dictionary of the Irish Language*-ben (*eDIL*), ami a 8. és a 17. század között dokumentált ír nyelv szótára, azt találjuk, hogy a *glas* a világoszöld és a világoskék különböző árnyalatait jelölte a fűzöldtől a szürkéig, kontrasztot alkotva az *uaine* ‘zöld’ és a *gorm* ‘kék’ lexémákkal.³ A *glas* ilyen széles színspektrummal való asszociációja nagy valószínűséggel a tenger színével hozható összefüggésbe, hiszen a fényviszonyoktól függően a víz lehet szürkés, zöldes vagy kékes árnyalatú.

A *glas* lexémának a konkrétan a zöld színre vonatkozó jelentésénél az Ó Dónaill-féle szótár olyan példákat említ, mint fű, rög/gyeptéglá⁴, lombozat, mező (‘glas 4’, *FGB*). Ez tehát a *NEID*-ben található második jelentésnek felel meg. A kulcsot azonban egy nyelvkönyvben találjuk meg: a *Complete Irish – Teach Yourself* a következő igen

² (Vivid) green, verdant (‘uaine 2’, *FGB*)

³ „descriptive of various shades of light green and blue, passing from grass-green to grey, opposed on the one hand to uaine green and on the other to gorm blue” (‘2 glas’ *eDIL*).

⁴ Angolul: *sod*.

egyszerű magyarázattal szolgál a nyelvtanulók számára: „A *glas* füre és növényekre, az *uainét* pedig mesterségesen előállított dolgokra használják”.⁵ Ez a nyelvkönyv egyébként 21 leckéből áll, és a 8. leckében szerepel 11 színlexéma – köztük a *glas* és az *uaine* is. Ahogyan már korábban említettem, a Collins-féle iskolai szótárban az ír–angol részben megtalálható mind a *glas*, mind pedig az *uaine*, ám csak a *glas* van kiemelve kulcsszóként. Az *uaine* jelentése e szótár szerint ‘(élénk)zöld’, és egyetlen példát sem találunk a használatára (‘uaine’, *Collins*).

E tanulmány nem kíván jobban belemenni a *glas* lexéma „sokszínűségébe”; itt csak annyit kívánok még megjegyezni, hogy a *NEID* szerint a *súile glasa* azt jelenti, hogy ‘zöld szemek’ (‘eye’, *NEID*), ugyanakkor az Ó Dónaill-féle szótár szerint, amikor a *glas* szemszínre használják, akkor a jelentése ‘(kék)szürke, világoskék’ (‘glas 4’, *FGB*).

A kezdő nyelvtanulóknak készülő ír–magyar szótárban a következő szócikket javaslom:

glas <melléknév 1> **1a.** zöld (fű, növény) *féar glas* zöld fű **1b.** zöld/(kék)szürke (szem) *súile glasa* zöld/(kék)szürke szemek (l. **uaine**)

uaine <melléknév 3> zöld (nem természetbeni) *léine uaine* zöld ing, *bosca uaine* zöld doboz (l. **glas**)

A magyar–ír szótárban pedig a következőt:

zöld <melléknév> **1a.** *glas* (fű, növény) *zöld fű féar glas* **1b.** *glas* (szem) *zöld szemek* *súile glasa* **2.** *uaine* (nem természetbeni) *zöld ing léine uaine, zöld doboz bosca uaine*

Reáliák (kulturáspecifikus lexémák)

E tanulmány a reáliák köréből is csak egy példát kíván bemutatni, méghozzá az Észak-Írországot jelölő lexémákkal kapcsolatos kérdéseket. Mivel Észak-Írország politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi és földrajzi szempontból kiemelkedően fontos az Ír-szigeten élők számára, ezért már a kezdő nyelvtanulónak is tisztában kell lennie azzal, hogy írül hogyan jelölik ezt a fogalmat. A *NEID*-ben található angol és ír terminusokat az alábbi táblázat foglalja össze:

2. táblázat

Az Észak-Írországot jelölő lexémák az angolban és az írben a NEID alapján

Angol terminus	Ír ekvivalens(ek)	Az ír ekvivalens(ek) szó szerinti jelentése
Northern Ireland (‘Northern Ireland’, <i>NEID</i>)	Tuaisceart Éireann, Tuaisceart na hÉireann (bizalmas)	‘Írország északi része’
the North of Ireland (‘North of Ireland’, <i>NEID</i>)	Tuaisceart na hÉireann, an Tuaisceart	‘Írország északi része’, ‘észak’

⁵ „**Glas** refers to grass and plants, **uaine** to manufactured things.” (Ó Sé, 2010, 121.) Ugyanakkor a *NEID*-ben a *green card* (‘zöld kártya’) lexéma ír ekvivalense: *cárta glas* (‘green card’, *NEID*).

the North (‘north’, <i>NEID</i>)	an Tuaisceart, na Sé Chontae	‘észak’, ‘a hat megye’
the Six Counties (‘Six Counties’, <i>NEID</i>)	na Sé Chontae	‘a hat megye’

Az egyik legfontosabb dolog, amire egy magyar nyelvtanulónak fel kell hívni a figyelmét, az az, hogy az írben, akárcsak az angolban, többféleképpen lehet utalni Észak-Írországra, és nem mindegy, hogy melyik lexémát használja az ember. (A Collins-féle iskolai szótárban egyébként csak a Northern Ireland címző szerepel egyetlen ekvivalenssel: *Tuaisceart Éireann* (‘Northern Ireland’, *Collins*.)

A *NEID* csak a *Tuaisceart na hÉireann* esetében ad bármiféle információt a regiszterre nézve: ennél azt jelöli, hogy bizalmas szóhasználat – ám csak a ‘Northern Ireland’ szócikkben, a ‘north’ szócikkben nem (‘Northern Ireland’, *NEID*). (A *na* a határozott névelő egyes számú, nőnemű alakja birtokos esetben. Az ír nyelvben sok nyelvtani viszony kifejezésekor az adott szó eleje megváltozik; tulajdonnevek esetében ezért fordul az elő, hogy időnként kisbetűvel kezdődnek, majd nagybetűvel folytatódnak, mivel az ír helyesírás következetesen megmutatja az érintett szó alapalakját is. Megjegyzendő még, hogy mind a *north*, mind pedig a *tuaisceart* kisbetűvel írva az égtájat jelöli, nagybetűvel írva pedig Észak-Írországot.)

Az ‘a hat megye’ elnevezés némi magyarázatot kíván. Ez a kifejezés onnan ered, hogy az Ír-sziget közigazgatási szempontból 32 megyére (county) van osztva; ebből 26 megye tartozik az Ír Köztársasághoz, hat pedig Észak-Írországhoz. A *NEID*-ben nem találunk itt semmiféle plusz információt; azonban, ha megnézzük a ‘the Six Counties’ szócikket az online Oxford tanulószótárban, a következő definíciót kapjuk: „Észak-Írország egyik elnevezése, amelyet különösen azok használnak, akik azt szeretnék, hogy az egész Ír-sziget Írországhoz tartozzon”⁶ (‘the Six Counties’, *OALD*). (Az Ír Köztársaságra lehet ‘the Twenty-Six Counties’-ként is utalni, ám ez jóval ritkább, mint a ‘the Six Counties’, így sem a *NEID*-ben, sem pedig az Oxford tanulószótárban nem szerepel.) A *NEID*-ből tehát egy nagyon fontos információ nem derül ki, méghozzá az, hogy a ‘the Six Counties’ / ‘na Sé Chontae’ nem semleges kifejezések, hanem egy politikai állásfoglalást tartalmaznak. Aki az Ír-szigeten él, annak ez gyakorlatilag evidencia, akárcsak Nagy-Britannia lakossága jelentős része számára is; ám egy magyar nyelvtanuló figyelmét fel kell hívni erre a plusz jelentésre.

Egy tanulószótár esetében először azt szükséges eldönteni, hogy a négy ekvivalens közül melyiknek az ismerete szükséges az egyes szinteken, illetve, hogy milyen információt adjon a szótár ezek használatához. Nem rendelkezem adattal az angol terminusok használati gyakoriságával kapcsolatban, ám a *Corpus of Contemporary Irish* a következő ír nyelvi adatokat tartalmazza, gyakorisági sorrendben:

⁶ „a way of referring to Northern Ireland, used especially by people who want the whole of Ireland to be one country” (‘the Six Counties’, *Oxford Advanced Learner’s Dictionary - OALD*).

3. táblázat

Az 'Észak-Írország' és az 'Észak-Írországban' ír ekvivalensei a *Corpus of Contemporary Irish*-ban

Vizsgált lexéma / kifejezés (Az a) példa magyar jelentése mindig: 'Észak-Írország', míg a b) példái: 'Észak-Írországban'.)	Példák száma
a) an Tuaisceart	515
b) sa Tuaisceart	2932
c) összesen:	3447
a) Tuaisceart Éireann	539
b) i dTuaisceart Éireann	1354
c) összesen:	1893
a) na Sé Chontae	605
b) sna Sé Chontae	544
c) összesen	1149
a) Tuaisceart na hÉireann	58
b) i dTuaisceart na hÉireann	194
c) összesen	252

Meglátásom szerint a fenti adatok alapján A1-es szinten az *an Tuaisceart* és a *Tuaisceart Éireann*-t szükséges megtanítani (és ez utóbbihoz kapcsolódóan akár a *Tuaisceart na hÉireann*-t is meg lehet), B2-es szinten pedig a *na Sé Chontae* kifejezést. Érdemes azt is megemlíteni, hogy a Collins iskolai szótárban nem szerepel a korpuszban leggyakrabban előforduló lexéma.

Konklúzió

E tanulmány egy ír–magyar/magyar–ír szótár készítése közben felmerülő három problémátípussal foglalkozott: a lemmalista összeállítás és a címszavak KER szerinti beszintezése; színlexéma-ekvivalenciák; valamint a reáliák (kulturálispecifikus lexémák) kérdése. Mindhárom esetben bemutattam a forrásként használt szótárak pozitívumait és hiányosságait/következetlenségeit, a problémák kezelésének módszereit, valamint az ezek nyomán született megoldásokat is, amelyek remélhetőleg elő fogják segíteni egy jó minőségű ír–magyar/magyar–ír tanulószótár létrejöttét.

IRODALOM

- 'About', *NEID*. <https://www.focloir.ie/en/page/about.html> (2023.07.17.)
- Complete Irish* – könyvismertető. (é. n.) https://books.google.hu/books/about/Complete_Irish.html?id=I7rMSAAACA&redir_esc=y (2023.08.04.)
- Crystal, D. (2003). *A nyelv enciklopédiája*. Osiris. (2. kiadás).
- Gecső T. – Szabó M. (szerk.) (2020). *Színnevek a különböző nyelvekben és kultúrákban. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 202.)* Kodolányi János Egyetem és Tinta Könyvkiadó.

- Hartmann, R. R. K. – James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203159040>
- ‘Home’, *NEID*. <https://www.focloir.ie/en/> (2023.07.02.)
- ‘Introduction’. In Ó Mianáin, P. (főszerk.) (2020). *Concise English-Irish Dictionary*. Foras na Gaeilge.
- ‘Laghdu eile ar líon na gcainteoiri laethúla Gaeilge sa stát agus sa Ghaeltacht – daonáireamh’, tuairisc.ie (30 May 2023). [Újból csökkent az ír nyelvet napi szinten használók száma az országban és a Gaeltacht területeken – népszámlálás] <https://tuairisc.ie/laghdu-eile-ar-lion-na-gcainteoiri-laethula-gaeilge-sa-stat-agus-sa-ghaeltacht-daonaireamh/> (2023.06.03.)
- ‘Lexicography and Terminology’, *Foras na Gaeilge*. <https://www.forasnagaeilge.ie/about-foras-na-gaeilge/lexicography-and-terminology/?lang=en> (2023.07.28.)
- Magay, T. (2006). Tanulói szótárak: múlt és jelen. In Magay, T. (Ed.), *Szótárak és használók. Lexikográfiai Füzetek 2.* (pp. 57–94). Akadémiai Kiadó.
- Moseley, C. (szerk.) (2010). *Atlas of the World’s Languages in Danger*. UNESCO Publishing. Online verzió: <http://www.unesco.org/languages-atlas/>. (2023.07.24.)
- Muhr, R. (szerk.) (2016). *Pluricentric Languages and Non-Dominant Varieties Worldwide. Part I: Pluricentric Languages across Continents. Features and Usage.*. Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-07113-9>
- Ó Meachair, M. J. (2020). *The Creation and Complexity Analysis of a Corpus of Educational Materials in Irish (EduGA)*. Kiadatlan PhD disszertáció, Trinity College, Dublin.
- Pődör, D. (2007). Az ír nyelv oktatása Magyarországon. *NYELVINFORM*, 15(1), 24–32.
- Pődör, D. (2021). Pádraig Ó Mianáin (chief editor). 2020. Concise English-Irish Dictionary. Foclóir Béarla-Gaeilge. *International Journal of Lexicography*, 35(1), 129–135. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecab016>
- ‘TEG Levels’ <https://www.teg.ie/teg-levels.8.html> (2023.03.10.)

Források

- Barnwell, D. – Rodríguez Alonso, C. (2022): *Diccionario Irlandés-Español - Foclóir Gaeilge-Spáinnise: An Irish-Spanish Dictionary*. Everttype.
- Beattie, S. (szerk.) (2016). *Collins Irish School Dictionary*. HarperCollins Publishers. *Cambridge Dictionary*. <https://dictionary.cambridge.org/> (2023.07.20.)
- Census of Population 2022 – Summary Results, CSO statistical publication*, 30 May 2023. <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cpsr/censusofpopulation2022-summaryresults/education-and-irishlanguage/> (2023.06.03.)
- Cheveau, L. (2009). *Dico de poche français-irlandais et irlandais-français*. Yoran Embanner. *Collins English Dictionary*. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (2023.07.20.)
- Concise English-Irish Dictionary* – I. Ó Mianáin
- Corpus of Contemporary Irish*. <https://www.gaois.ie/en/corpora/monolingual/> (2023.07.15.)
- Corpus of Irish for Lexicography*. <https://www.gaois.ie/en/corpora/lexicography/login/> (2023.07.15.)
- eDIL – Electronic Dictionary of the Irish Language*. <https://dil.ie/> (2023.07.15.)
- FGB = Foclóir Gaeilge-Béarla* – I. Ó Dónaill
- FP = Foclóir Póca* – I. Ó Liathain
- Longman Dictionary of Contemporary English Online*. <https://www.ldoceonline.com/> (2023.07.20.)
- Mozsárné Magay E. – P. Márkus K. (2006). *Angol–magyar, magyar–angol tanulószótár*. Grimm Kiadó.
- NEID - The New English-Irish Dictionary*. <https://www.focloir.ie/en/> (2023.07.20.)
- Ó Dónaill, N. (1977). *Foclóir Gaeilge-Béarla*. [Ír–angol szótár] Oifig an tSoláthair [Kormányzati Kiadóhivatal]. (Digitalizált formában: <https://www.teanglann.ie/en/>) (2023.07.15.)
- Ó Liathain, A. – Nic Mhaoláin, M. – Ni Bhrádaigh, E. – Ní Icí, M. – Ó Briáin, S. – Ó Baoill, D. P. (szerk.) (1986). *Foclóir Póca – Irish Dictionary*. (1986). An Gúm.
- Ó Mianáin, P. (főszerk.) (2020). *Concise English-Irish Dictionary*. Foras na Gaeilge.

OALD – Oxford Advanced Learner’s Dictionary

Ó Sé, D. (2010). *Complete Irish - Teach Yourself*. McGraw-Hill Education, 4. kiadás.

Oxford Advanced Learner’s Dictionary. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (2023.07.20.)

Schleicher, C. – Caldas, T. F. (2001). *Wörterbuch Irisch-Deutsch*. Helmut Buske Verlag.

Szita Sz. – Pelcz K. (é. n.) *MagyarOK 1. A1-A2 1. kötet. Korpusz alapú szótár*. http://magyar-ok.hu/docs/MOK1_corpus_en.pdf (2023.08.04.)

Szita Sz. – Pelcz K. (é. n.) *MagyarOK 1: Kiegészítő anyagok*. http://magyar-ok.hu/hu/A1_materials.html?ver=2.8 (2023.08.04.)

Szita Sz. – Pelcz K.: *MagyarOK 2: Kiegészítő anyagok*. http://magyar-ok.hu/hu/A2_intro.html?ver=2.8 (2023.08.04.)

Szita Sz. – Pelcz K.: *MagyarOK 3: Kiegészítő anyagok*. http://magyar-ok.hu/hu/B1_intro.html?ver=2.8 (2023.08.04.)

Szita Sz. – Pelcz K.: *MagyarOK 4: Kiegészítő anyagok*. http://magyar-ok.hu/hu/B2_intro.html?ver=2.8 (2023.08.04.)

Compiling an Irish–Hungarian / Hungarian–Irish learner’s dictionary: Some challenges

There is no Irish–Hungarian / Hungarian–Irish dictionary at present, although preparatory work is ongoing on an Irish–Hungarian / Hungarian–Irish learner’s dictionary at the A2 CEFR level. The article presents three important challenges of the project along with the suggested methods of overcoming them, as well as the possible solutions. These challenges are the following: compiling the list of the lemmata and assigning a CEFR level to each of the headwords; the equivalences between colour lexemes; realia (culture specific lexemes). The three types of problem outlined above are each presented through an example using, respectively, the Hungarian lexemes *boka* (‘ankle’), *zöld* (‘green’), and *Észak-Írország* (‘Northern Ireland’), along with their Irish equivalents. The methods and solutions presented will hopefully contribute to the creation of a high quality Irish–Hungarian / Hungarian–Irish learner’s dictionary.

Keywords: Irish–Hungarian learner’s dictionary, Hungarian–Irish learner’s dictionary, CEFR levels, colour lexemes, realia (culture specific items)